

Kusz Veronika

ÚTON „A BARTÓKI ZONGORÁZÁS VARÁZSÁNAK FÖLTÁRÁSÁHOZ”

*Stachó László: A zongoraművész Bartók. Modellek és ideálok.
Budapest: Balassi Kiadó, 2022*

A magyarországi Bartók-kutatás lenyűgözően gyümölcsöző korszakát éli, amióta 2017-ben, hosszú évtizedek előkészítő munkája nyomán elindult a zeneszerző műveinek kritikai összkiadása.¹ A mindig a legnagyobb szakmai elismeréssel és örömmel fogadott kötetek, reprezentatív bemutatók, a Zeneakadémia évenként megrendezett Bartók-versenyeihez kapcsolódó nemzetközi konferenciák, az újabb és újabb kiállítások mellett több disszertáció is született az elmúlt években fiatal Bartók-kutatók tollából.² Bartók-tárgyú új monográfia megjelentetésére azonban mostanában nem került sor. Stachó László munkáját már csak ezért is jelentős érdeklődés övezte: a 2022 októberében megrendezett könyvbemutatón például zsúfolásig telt a Zeneakadémia X. tanterme. Nagy öröm volt látni, hogy az eseményen egyáltalán nem kizárólag a zenetudományi szakma képviseltette magát, hanem rengeteg muzsikussal is megjelent – köztük sok fiatal zenész, zeneakadémista, doktorandusz. Ez biztosan nem volt független attól, hogy Stachó László kutatómunkája mellett tanárként, pedagógusként is működik: a Zeneakadémián és a Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti karán oktat. Sőt, Holics László zongoraművésszel közös módszertana, a „Gyakorlásmódszertan és zenei képzetfejlesztés” több magyar zeneművészeti karon a tanárképzés kötelező tantárgya lett, s ennek anyagából rendszeresen tart hazai és nemzetközi mesterkurzusokat, továbbképzéseket. Mindemellett olykor előadóként, kamaraművészként is fellép – jellemző, hogy a bemutatón Baráti Kristóf (!) mellett a zongorához is ült, hogy Bartók szellemében játsszanak együtt Beethovent.

Stachó könyve maga is PhD-disszertációként született, mégpedig Vikárus László, a Bartók Archívum vezetőjének irányítása alatt. Témavezető, aki modell

1 A sorozat aktuális híreiről, a megjelent kötetek pontos tartalmáról és közreadóiról elsősorban a kiadó honlapjáról lehet tájékozódni: <https://www.emb.hu/hu/cattext/SOR/BBCCE> (utolsó megtekintés: 2023. június 25.).

2 Biró Viola: *Bartók és a román népzene. Kutatás és komponálás 1909–1918 között*. PhD-disszertáció. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2019; Büky Virág: „Különleges tanítványa voltam”. *Bartók Béláné Pásztor Ditta, zongoraművész és művésztárs*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2021; Nakahara Yusuke: *Genesis and the „Spirit” of Bartók’s Mikrokosmos*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2021.

és inspiráció egyben – részben ezzel, vagyis Vikárius korábbi könyvének³ címével játszik az új kötet „Modellek és ideálok” alcíme, mint Stachó azt a bemutatón szeretettel hangsúlyozta. Ahogy Vikárius az ifjú Bartókot zeneszerzőként alakító hatások hálózatát, ő Bartók Béla előadóművészi és előadóművészet-pedagógiai modelljeit és ideáljait igyekezett feltárni, a bartóki interpretáció titkát keresve. Mindjárt az első mondatban leszögezi, hogyan különbözteti meg az első pillanásra talán nem egyértelműen elváló fogalmakat: modellnek tekinti „gyermekkori és fiatalkori zenepedagógiai környezetét[t], kortárs hatásai[t], szakmai tapasztalatai[t], iskolázottságá[t]”, ideálnak pedig „elsősorban múltjának zenéivel kapcsolatos saját, eredeti előadóművészeti koncepciói[t], valamint pedagógusi eszményei[t]” nevezi (9.).

A könyv *Bevezetője*, mely elsősorban a megközelítés metodikájába avat be, nem könnyű olvasmány, hisz hamar olyan kognitív pszichológiai és zenepszichológiai fogalmakat vezet be (például a zenei kifejezés agyi feldolgozásával kapcsolatban), amelyeket a vizsgálat során a zenetudományi tanulmányai mellett pszichológusként és nyelvészként is diplomázott szerző alkalmazni fog. Ez a néhány bekezdés azonban véletlenül se tántorítsa el a zenei vagy zenetudományi iskolázottságú olvasót: Stachó munkája a továbbiakban a pontos pszichológiatudományi kontextus nélkül is jól érthető, s egy-egy kivételes pillanattól eltekintve a kognitív szempontok nem kerülnek előtérbe a tárgyalásban. Persze a szerző már az első oldalakon nyilvánvalóvá teszi, hogy a kezünkben tartott kiadvány csupán az „első könyv”, s egy második, már készülőben lévő kötet teszi majd teljessé a téma feldolgozását: Bartók saját hangfelvételeinek elemzése. Márpedig a hangfelvételek feldolgozásához Stachónak bizonyára nagymértékben szüksége lesz a pszichológiai eszköztárra – sokkal inkább, mint például a gyermekkori pedagógiai környezet áttekintésekor. A bevezető fejezet egyik legizgalmasabb szakasza az értelmezés problémáit-feladatait rögzíti négy csoportba sorolva. „Az első az elemző látásmódját érinti – magyarázza Stachó –, ha nem pusztán az előadói stílus mechanikus leírására, hanem a *megértésére* törekszünk, meg kell kísérelnünk elkülöníteni a stílus ’jelölt’ és ’jelöletlen’ elemeit, vagyis az egy-egy befogadói korszak, illetve környezet számára figyelemre méltó, kiemelkedő [...] előadási elemeket azoktól a mozzanatoktól, amelyek természetesnek, megszokottnak [...] számíthattak korukban.” (16.) A második feladat a kifejezés szándékolt és tervezetlen elemeinek elkülönítése (nehezítve azzal a körülménnyel, hogy a szándékoltság nem mindig esik egybe a tudatossággal). Érdekes probléma merül fel aztán a szöveghozzáértékeléssel kapcsolatban is, melyek – mint a szerző figyelmeztet – gyakran egy-egy polemikus diskurzus részeként születtek, így a kontextus ismerete feltétlenül szükséges az értelmezésükhöz. Végül az elemzőnek fel kell tennie a kérdést, hogy az adott forrás – legyen bármilyen típusú, akár hangfelvétel, akár szöveg – mikor, milyen sajátos körülmények közt keletkezett, és ennek nyomán mennyiben vonatkoztatható a teljes életműre.

3 Vikárius László: *Modell és inspiráció Bartók zenei gondolkodásában*. Pécs: Jelenkor, 1999.

Beszéd – kotta – hang: körvonalazza a teljes munka három pillérét, melyek közül a most kezünkben tartott könyv az első kettőre épít. „Beszédén” Stachó a szöveges forrásokat érti: a 19. század második felében, illetve a 20. század elején keletkezett, elsősorban német előadóművészet-elméleti írásokat; Bartók saját, a témába vágó szövegeit és nyilatkozatait; hangversenykritikákat és a Bartók művészi stílusát jellemző egyéb dokumentumokat; s végül a pedagógiai gyakorlatáról szóló beszámolókat. Mindezt két fejezetben dolgozza fel. Az „I. Gradus ad Parnassum” című rész Bartók Béla születésénél is korábbra nyúlva, a szülőgeneráció előadóművészet-pedagógiai környezetétől indulva kronologikusan, de egészen apró lépésekben vezet végig az olvasót az ifjú Bartók útján – az útról kényelmesen szerteszét nézelődve – egészen „A Zeneakadémia Parnasszusá”-ig. Számos olyan téma bukkan fel ebben a folyamatosan forrásokat beszélgető, sűrű anyagban, amelyre nemigen számíthat az olvasó, különösen a 19. század végi vidéki magyarországi zenetanítás bugyrait vagy a zenei műveltséget meghatározó olyan divatdarabokat illetően, melyek egyikét Stachó emlékezetesen úgy definiálta: „az agyszülemény [...] egészen pontosan három akkord: az I, a II⁶ s az V⁷ kéjes kiélvezésére építő zenei mém” (43.). Stachó azonban távolról sem egyszerűen szórakoztat és mesél, hisz mondanivalója jóval komplexebb ennél, így a szöveg olvasása – az érzékeny, de mindig rokonszenvesen higgadt stílus ellenére – figyelmet igényel. Ez azonban nem terhes, ami nemcsak a tárgy érdekfeszítő természetének köszönhető, hanem például az okos fejezetbeosztásnak is. A fejezetek beállításakor ugyanis a szerző nem törekedett egységességre sem a terjedelem, sem a felépítés, a dramaturgia tekintetében. Így minden egyes új fejezet kezdetével mintha egy-egy meglepetéscsomagot bontogatna az olvasó. S maga a csomagolás is nagyon vonzó, hisz a címek hol zeneileg-tudományosan izgalmasak (például: „A rendte-remtés mestersége” [II.], „Lüktetés és karakter” [III.]), hol szinte költőiek (például: „A homokra épített ország” [I.], „Érzékiség és szigor” [III.]), hol frappánsak („Szűzleányok, oroszlánok s a magyar ugar egyéb vadjai” [I.], „Magyar piacra magyar közreadást” [III.]), és gyakran egymással is diskurzusban állnak (például: „Modellek és ideálok” [I.], „A modellek és az ideál” [III.]). Stachó tág körben talált rá a forrásaira: olykor ismert forrásokból kiindulva lépett tovább (mint amikor Demény János nyomán keresgél Király István irodalomtörténésznél, illetve Mikszáthnál idevágó szövegeket),⁴ máskor egy-egy korábban nem idézett munka lép elő fontos dokumentummá (mint például a Fodor zeneiskola évkönyve),⁵ végül pedig előfordul, hogy jól ismert forrás újraértelmezésére, újragondolására épít. Ez utóbbira példa Székely Júlia könyve, amely olyannyira a középpontban

4 Demény János: „Bartók Béla tanulóévei és romantikus korszaka”. In: Szabolcsi Bence, Bartha Dénes (szerk.): *Zenatudományi tanulmányok Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954 (Zenatudományi tanulmányok, II.), 323–487.; Mikszáth Kálmán: *Új Zrínyiász* (1898), elektronikus kiadás: <https://mek.oszk.hu/00900/00956/00956.htm> (utolsó megtekintés: 2023. június 25.); Király István: *Mikszáth Kálmán*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1952.

5 Fodor Gyula (szerk.): *Emlékkönyv* [a Fodor-Zeneiskola huszonöt éves jubileuma alkalmából]. Budapest: Fodor Gyula, ill. a Fodor-Zeneiskola Jubiláris Bizottsága, 1928.

áll, hogy a II. fejezet címét is adja: „Bartók tanár úr”. Ez a rész a legrövidebb, Stachó azonban egyértelművé teszi, miért elengedhetetlen külön hangsúlyozni: „az előadói szándék és az előadóművészi tudatosság az interpretációs szabályszerűségek egyértelmű megfogalmazásában fejeződik ki legteljesebb mértékben, ennek első számú motiválója pedig a pedagógiai helyzet – az előadóművészet tanítása.” (22.) A korabeli források párhuzamba állítása, ütköztetése, alapos magyarázata, „megrágása” komplex, együtt gondolkodásra biztató, dinamikus szöveget hoz létre.

Az első két rész információgazdagságát, sokszínűségét, ugyanakkor kifogástalan tudományos szemléletét a bemutatón lezajlott, tanulságos beszélgetés résztvevői, Somfai László és Vikárius László is nagyra értékelték. A szerző maga azonban bevallotta a harmadik, legterjedelmesebb részt tekinti könyve gerincének – s valóban, itt egyszeriben a legsűrűbb zenei elemzés közepén találja magát az olvasó. Stachó lelkesedése a tárgy iránt szinte tapintható. „Bartók előadóművészet-pedagógiájának legmaradandóbb, ma is teljes frissességében tanulmányozható és átélhető eredménye az az utókor számára kivételesen informatív kétezer nyi kottaoldal, amely közreadásait tartalmazza. E rendkívüli korpusz létrejöttét tárjuk föl a most következő fejezetekben” – szól a harmadik rész bevezetője, mely után alig várjuk, hogy mondanivalójának lényegére, azaz a zenére térjen (101.). A közreadások keletkezésének áttekintését követően meggyőzően indokolja, miért bizonyos repertoárt állít a középpontba: eszerint nemcsak azért választotta Beethoven zongoraszonátáit, mert a klasszikus szerzők közül Bartók alighanem az ő zenéjében érezte magát a legotthonosabban, hanem mert – mint finom határozottsággal kijelenti – mindent egybevetve Beethoven-interpretációi bizonyultak és bizonyulnak a mai napig a legmegragadóbbnak, illetve a leginkább időtállóknak (25.). Bartók és Beethoven kapcsolatát azonban ennél sokkal mélyebben ábrázolja a kötet; a kapcsolat adatszerű bemutatásától kezdve (tudniillik hogy Beethoven milyen mértékben-arányban szerepelt Bartók előadói vagy közreadói repertoárján), utóbb már a „leendő magyar Beethoven”-ről esik szó (III. rész), hogy az utolsó fejezetnek, amely a könyv tetőpontja, ezt a címet adja: „Kalandozások az 'apai házban'” (III.).

A vizsgált 25 Beethoven-közreadás 1909 és 1912 között keletkezett, de fennmaradt két további publikáció metszőpéldánya is, amelyekre – mint Stachó többször is hangsúlyozza – Kurtág György talált rá véletlenül egy antikváriumban. „Az első Beethoven-szonátaközreadások olvasója-használója számára ma is élményszerűen hat a huszonéves Bartók lelkesedéssel párosuló alapossága és bőbeszédűsége” – tolmácsolja a monográfus saját lelkesedését is (123.). Elemzése szisztematikusan halad végig a zene egyes elemein, mégpedig a „hagyományelemek felől [...] az egyedibb, a közreadó személyiségét, habitusát mind erőteljesebben tükröző mozzanatok felé” (129.). Jelenségeket vizsgál: tempót, ujjazatot, zenekari ihletű zongorafaktúrát, az architektúra megjelenítését, csúcspontokat, zárlatokat – egyik téma szervesen következik a másikból. A könyv legnagyobb erényének azt érzem, hogy ez a nagyon aprólékos, sokszor összehasonlításokra épülő, más-kor nagyobb összefüggéseket megvilágító, de az információkat mindig folyama-

tosan mozgásban tartó elemzés egyáltalán nem bizonyul fárasztónak vagy követ-hetetlennek a befogadó számára. Stachó László természetesen beszél a zenéről: roppant érzékeny, a zene mélyére hatoló megfigyeléseket tesz; szuggesztív, de mindig objektív; sosem tolakodik interpretációjával; ugyanakkor érvelésének elemei, következtetései magától értődőnek tűnnek. Sokszor színesíti narrációját olyan „kiszólásokkal”, amelyek révén az olvasó szinte a diskurzus részének érzi magát. Bartók ujjrendje kapcsán említi például, hogy zongoristák közti beszélge-tésekben mennyire dicsérni szokás Bartók zongoraszerű, mesterkéletlen ujjaza-tait (Stachó persze ennél sokkal mélyebb, strukturális szempontból vizsgálja majd az ujjrendet); vagy amikor kifejezi döbbenetét afelett, hogy a Bartók-féle *Wohltem-periertes Klavier*-közreadás még napjainkban is reflektálatlanul használatos, azaz „nem előadóművészet-történeti tanulságokat hordozó, egy letűnt előadói stílus-eszményt kottaszöveggént értelmezve-használva” (104.). Mindehhez járulnak az izgalmas példák: egy-egy jelenség általános bevezetését olvasva alig várja az olvasó az illusztrációt – értve ezen a szöveges részletezést és a tényleges illusztrációt, azaz a kottapéldát.

A kottapéldák egységes képe külön is érdemes az elismerésre. Stachó fakszimi-lékkal dolgozott, s szerencsés módon hasonló korú zongora-, elsősorban Beethoven-közreadásokból közöl általában 1-2 szisztémát. Az viszont nem szerencse, hanem döntés és szervezés kérdése, hogy a példák éppen a kellő mennyiségben szerepel-nek, minden fontos állítás ellenőrizhető, ugyanakkor a kották mindig kényelmes-en, lapozgatás nélkül elérhetők (s ehhez talán egyetlen kivételtől eltekintve nem kellett a tördelésnek különösebb kompromisszumot kötnie). Kifejezetten elnyerte a tetszésemet az a módszer, hogy Stachó néhol a kottapéldák feliratát gazdagítja elemző-rámutató megjegyzésekkel. A kötet összességében belülről tehát nagyon tetszetős, kívülről talán egy kissé konzervatívabb benyomást kelt, mint tartalma indokolná. A főszöveghez nagyon informatív, kislexikonszerű névmutató, továbbá több függelék társul. Az egyetlen komolyabb dilemma a jegyzetekkel kapcsolatban merülhet fel, ahogy az a bemutatón is szóba került. A szerző és a kiadó ugyanis (ha jól értem, közös döntés alapján) végjegyzetként szúrta be a hivatkozásjellegű jegyzeteket (azaz a többséget), lapalji jegyzetként pedig a magyarázatot, hozzá-fűzést tartalmazó jegyzeteket. Nyilván olvasója válogatja, de a magam részéről, tekintve, hogy némi ingerültséget okozott a lapozgatás, biztosan az egységes lapalji jegyzetekre voksolnék. Különösen az első fejezet forrásgazdagsága érde-melné meg, hogy a „háttérmunka” is hangsúlyosan megjelenjen.

Stachó László könyvének ajánlóját a Bartók-kutatás doyenje, Somfai László írta, aki úgy fogalmazott, a kötet „egy, a közelmúltban kibontakozott muzikoló-giai irányzat, a zenei előadóművészet-történet komplex feltárásának vonulatába illeszkedő munka, amely mind a kutatás mélysége, mind interdiszciplinaritása okán a magyar zenetudományban úttörő jelentőségű”. A szerző ehhez azt is hozzátette, hogy könyvét korábban nem tudta volna megírni, mert az előadómű-vészet-történet kutatása – már a kognitív pszichológia elméleti apparátusával megtámogatva – a 2000-es évektől kezdve indult dinamikus fejlődésnek, s persze a hangfelvételek elemzésének mindenki számára elérhető technikai feltételei is

egyre inkább adottak napjainkban. Minderre azonban ő maga is sokat várt, hiszen – mint az előszóban bevallja – Bartók hangfelvételeinek centenáriumi összkiadását már gyermekkorában „megmagyarázhatatlan vonzerőtől vezérelve hallgatta ronggyá” (9.). Vele együtt könyve olvasója joggal érezheti úgy, hogy már most, az „első” kötet nyomán sikerült közelebb kerülni a rég megfogalmazott célhoz: a bartóki zongorázás varázsának föltárásához.